

סוגיה ה: דיני תחומין (1): תחומין בשומר ושואל

רקע

אסור לאדם לצאת מחוץ לתחום בשבת וביום טוב. הרמב"ם [הל' שבת פכ"ז ה"א] סובר שאיסור יציאה מחוץ לתחום בשבת מהתורה, ורוב הראשונים סוברים שהאיסור מדרבנן. לשיטת הרמב"ם שאיסור תחומין מהתורה יש באיסור שני שיעורים שונים: א. י"ב מיל. ב. אלפים אמה. מהתורה אסור לצאת חוץ לי"ב מיל, ומדרבנן אסור לצאת חוץ לאלפים אמה. הרוצה לצאת חוץ לאלפים אמה מערב בערב שבת ובערב יום טוב עירוב תחומין, וקונה שביתה במקום שהניח את עירובו. מותר לו לצאת אלפים אמה לכל רוח ממקום עירובו. בסוגייתנו מתבאר שגם חפצים קונים שביתה, ואסור להוציאם מחוץ לתחום. הטור והשו"ע מביאים את דיני סוגייתנו בהלכות שבת [סי' שצ"ז], כיוון שהם סוברים שאין הבדל בין שבת לבין יום טוב בדין זה. הרמב"ם מביא הלכות אלו בהלכות שביתה יום טוב בלבד [פ"ה הל' ט-כ], ומדגיש: "המערב עירובי תחומין ליום טוב הרי בהמתו וכליו ופירותיו כמוהו", משמע שהדין נאמר ביום טוב בלבד.

במשנה במסכת עירובין [צה:] נחלקו רבנן ורבי יהודה: "רבי יהודה אומר נותן אדם חבית לחבירו וחבירו לחבירו אפילו חוץ לתחום, אמרו לו לא תהלך זו יותר מרגלי בעליה". משמע שלדעת רבנן חפצים קונים שביתה גם בשבת, ולדעת רבי יהודה רק ביום טוב. הגמ' אינה מקבלת את החילוק בין שבת לבין יום טוב ועושה אוקימתא בשיטת רבי יהודה. הרמב"ם [הל' שבת פ"ב הי"ז] פוסק את רבי יהודה כפשוטו, ומשמיט את האוקימתא של הגמ', משמע שלדעתו אין חפצים קונים שביתה בשבת [עיי' מגיד משנה (שם) שאינו מעלה אפשרות זו על דעתו].

בסוגייתנו שני חידושים בגדרי קנין שביתה של כלים:

- א. כלים כרגלי בעליהם – מקום הבעלים קובע את מקום שביתה הכלים.
- ב. כלים קונים שביתה כרגלי האדם שדעת הבעלים שהכלים יהיו אצלו ביום טוב.

מקורות

- א. לז.-לז: "מתני' הבהמה והכלים... ולא אוקימנא כאן ברועה אחד כאן בשני רועים" לח. "השואל כלי מחבירו מערב יו"ט... ואזיל ושאל מיניה"
- ב. רי"ף כ: באלפס, "מתני' הבהמה והכלים... ביו"ט הרי היא כרגלי הרועה" כא. באלפס, "מתני' השואל כלי מחבירו... משכח אחרינא ושאל מיניה" ר"ן כ: באלפס ד"ה גמ', כא. באלפס ד"ה מתני', "... הרי זה כרגלי המשאל"
- ג. רמב"ם הל' שביתה יום טוב פ"ה הל' יא, יז
- ד. רשב"א ד"ה הלכה כר' דוסא
- רא"ה ד"ה אפילו תימא ר' דוסא

ה. שו"ע סי' שצז סע' א-ה, ח, יא ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק י, יג]

רשב"א ד"ה הלכה כר' דוסא

הלכה כר' דוסא. ואי קשיא לך הלכה מכלל דפליגי ואנן לא אשכחן בהא דפליגי עליה, וי"ל דהא קמ"ל דשנויא דשנינן כאן ברועה אחד כאן בשני רועים שנוייה הוא. וא"ת אפילו בשני רועים אמאי לא והא בדרבנן יש ברירה דהא תניא בפרק מרובה שחרית בעל הבית עומד ואומר כל מה שלקטו עניים היום יהא הפקר דברי רבי יהודה ורבי דוסא אומר לעתותי ערב אומר כל מה שלקטו עניים יהא הפקר ומפנין לה התם נמי דרבי יהודה אומר לעתותי ערב אומר כל מה שלקטו ורבי דוסא אומר בשחרית אומר כל מה שלקטו, תירצו בתוס' דהכא לא שייך ברירה הואיל ואינו מתנה בעל הבהמה בפירוש על אחד מן הרועים כי התם דמתנה בפירוש אבל כשאין שם אלא רועה אחד בלא דין ברירה קיימא ברשותיה דודאי בין השמשות למוסרה לרועה קיימא ובודאי ימסרנה לו. ומסתברא דה"ה אם מסרה לבנו והוא רגיל למוסרה לו ואין שם רועה שימסרנה לו. ואני תמה מן הרמב"ם ז"ל שחילק בין בנו לרועה וזה לשונו שכתב בפ"ה של שביתת י"ט המוסר בהמתו לבנו הרי הוא כרגלי האב מסרה לרועה ואפילו לא נתנה לו מעי"ט הרי הוא כרגלי הרועה ע"כ, ושמא הרב ז"ל פירש משנתנו בבנו שאינו רועה ואינו רגיל למוסרה לו, ואינו נראה מסוגיית הגמרא דאמרינן לא קשיא כאן ברועה אחד כאן בשני רועים דייקא נמי דקתני לבנו או לרועה אלמא בנו רועה הוא (ודכותא) [ורבותא] קאמר ואפילו אחד מן הרועים בנו אפ"ה כל שיש רועה אחד שפעמים מוסרה לו אם לא מסרה לו מעי"ט הרי הוא כרגלי בעל הבהמה.

רא"ה ד"ה אפילו תימא ר' דוסא

אפילו תימא ר' דוסא לא קשיא כאן ברועה אחד כאן בשני רועים. פירוש דברועה אחד כמי שהתנה עמו דמי שהיא עומדת לך, בשני רועים בעינן שיתנה עמו מערב יום טוב דלא מוכחא מילתא למאן מסר לה ואפילו ר' דוסא מודה בהא. ואף על גב דאית ליה לר' דוסא יש ברירה כדאיתא בבבא קמא [סט:]: אפילו הכי כיון דשני רועים לענין תחומין לא מיתפקא מרשות בעלים דבגמר דעת תליא מילתא דתחומין ובשני רועים ליכא גמר דעת עד שימסור.

הסבר הסוגיה

"הבהמה והכלים כרגלי הבעלים המוסר בהמתו לבנו או לרועה הרי אלו כרגלי הבעלים... השואל כלי מחבירו מערב יום טוב כרגלי השואל ביום טוב כרגלי המשאיל". [משנה לז]

המשנה אומרת שכלים קונים שביתה, ושביתתם נקבעת על פי שביתת הבעלים. מהמשנה משמע שחפץ קונה שביתה כרגלי מי שהוא בעליו בין השמשות. שומר אינו מוגדר כבעלים, ולכן אפילו מוסר את הבהמה לבנו או לרועה בערב יום טוב, הבהמה קונה שביתה כרגליו. שואל קונה את החפץ, ולכן אם שאל מערב יום טוב החפץ קונה שביתה כרגליו, אם שאל ביום טוב, החפץ, שהיה בבעלות הבעלים בין השמשות, קונה שביתה כרגלי הבעלים.

ניתן לפרש שהדין: "המוסר בהמתו לבנו או לרועה הרי הוא כרגלי הבעלים" מתייחס למקרה שמוסר בהמתו ביום טוב בלבד. לפי פירוש זה, דין רועה כדין שואל, ואם קיבל את שמירת הבהמה בערב יום טוב, היא קונה שמירה כרגליו.

הגמ' מביאה ברייתא של ר' דוסא האומר: "המוסר בהמה לרועה אף על פי שלא מסרה לו אלא ביום טוב הרי היא כרגלי הרועה". לפי הפירוש הראשון של המשנה, ר' דוסא חולק על המשנה בשתי נקודות:

א. לדעת ר' דוסא רועה קובע את מקום שביתת החפץ.

ב. לדעת ר' דוסא אין חיוב שהחפץ יהיה ברשות הרועה בבית השמשות, ומספיק שבבית השמשות דעת הבעלים למסור את החפץ לשמירת הרועה, כדי שהחפץ יקנה שביתה כרגלי הרועה.

לפי הפירוש השני של המשנה, ר' דוסא חולק רק על הנקודה השנייה.

הגמ' מפרשת שאין מחלוקת בין משנתנו לבין ר' דוסא, ומשנתנו עוסקת בשני רועים, ור' דוסא ברועה אחד. נחלקו הראשונים בהסבר הגמ':

רש"י [ד"ה כאן ברועה אחד] מפרש: "רועה אחד – שאין בעיר אלא רועה אחד", ושני רועים – שיש בעיר כמה רועים. ר' דוסא עוסק במקרה שיש בעיר רועה אחד בלבד, וכולם מוסרים לו את בהמותיהם, והמשנה עוסקת במקרה שיש בעיר שני רועים. במקרה שיש בעיר רועה אחד בלבד, דעתו של הבעלים בין השמשות למסור לו את בהמתו, ולכן הבהמה קונה שביתה כרגלי הרועה, אפילו כשמסר לו ביום טוב. כשיש בעיר מספר רועים, אין לבעלים דעת שהבהמה תהיה בחזקת רועה מסוים, ולכן הבהמה אינה יוצאת מחזקתו, וקונה שביתה כרגליו [נניסוח זה הלקוח מדברי הרשב"א (ד"ה הלכה כר' דוסא), רא"ה (ד"ה אפילו תימא) ור"ף (כ: באלפס ד"ה גמ') מסביר מדוע לא נאמר שהבהמה כרגלי השומר שקיבל את הבהמה, שהרי יש ברירה בדרבנן, והתברר למפרע שדעת הבעלים היתה למסור לו את בהמתו].

הרי"ף [כ: באלפס] מפרש: "המוסר בהמתו לבנו או לרועה וכו' אוקימנא בשני רועים דלא קנה אחד מהן ולפיכך הרי אלו כרגליו אבל אם מסרה לרועה אחד הרי היא כרגלי הרועה ואפילו לא מסרה לו אלא ביום טוב הרי היא כרגלי הרועה". הרי"ף אינו מחלק בין עיר שיש בה שני רועים לבין עיר שיש בה רועה אחד, אלא בין מקרה שבעלים מסרו לשני רועים לבין מקרה שבעלים מסרו לרועה אחד.

פירושו של הרי"ף קשה, כיוון שבהמה קונה שביתה כרגלי הרועה, במסירה לשני רועים היא צריכה לקנות שביתה כרגלי שניהם [מותר לקחתה רק למקום ששניהם יכולים להגיע אליו].

מסביר הר"ן [ד"ה גמ'] שאין כוונת הרי"ף שהבעלים מסרו לשני הרועים שישמרו ביחד, אלא כוונתו שבערב יום טוב הבעלים מסרו בהמתם לשני רועים, על דעת שביום טוב יוכלו להחליט מי יהיה הרועה בפועל. כיוון שבבית השמשות לא היתה גמירות דעת מיהו הרועה, הבהמה לא יצאה מרשות הבעלים, וקונה שביתה כרגליו. לפי הסבר הר"ן פירוש הרי"ף אינו שונה מבחינה מהותית מפירוש רש"י, הרי"ף יכול להסכים לדינו של רש"י, ורש"י יכול להסכים לדינו של הרי"ף.

הרמב"ם [פ"ה הי"א] פוסק: "מסרה לרועה ואפילו נתנה לו ביום טוב הרי היא כרגלי הרועה, מסרה לשני רועים הרי היא כרגלי בעליה מפני שלא קנה אחד מהן". הרמב"ם פוסק כפירוש הרי"ף, ומשמיט את תוספתו של הרי"ף. משמע שלדעתו, אם מסר לרועה אחד, הבהמה כרגלי הרועה אפילו כשמסר ביום טוב, ואפילו שלא היתה דעתו בין השמשות למוסרה לרועה. אם מסר לשני רועים, הבהמה כרגלי הבעלים אפילו כשמסר לשניהם בערב יום טוב שישמרו יחד.

נראה לפרש שהרמב"ם חולק על רש"י בשתי נקודות, אחת מהותית ליסוד דין מקום שביתת כלים, ושניה בדין רועה:

א. לדעת הרמב"ם מקום שביתת כלים אינו תלוי בדעת הבעלים בין השמשות, אלא בהגדרת המחזיק בבהמות ביום טוב. כלים בחזקת בעליהם, ולכן בכל מקום שאין אדם המוחזק בכלים, הם קונים שביתה כרגלי הבעלים. בהמות עומדות לימסר לרועה, ולכן הן בחזקת הרועה אפילו מסר לו ביום טוב, ואפילו לא היתה דעתו על הרועה בבין השמשות.

ב. רועה שונה משואל. שואל קונה חפץ כבעלים, ולכן דין שני אנשים השואלים חפץ ביחד כדין שני שותפים, שהחפץ קונה שביתה רק במקום ששניהם יכולים ללכת בו. לרועה אין קנין בגוף הבהמה אלא אחריות בלבד, והאחריות גורמת שהיא קונה שביתה כרגליו. כשיש שני רועים אין אחריות אישית, ולכן הבהמה אינה קונה שביתה כרגליהם, אלא חוזרת לקנות שביתה כבעליה.

הרמב"ם חולק על רש"י גם בנקודה פרשנית נוספת. לדעת רש"י המשנה עוסקת רק במקרה שמוסר לרועה ביום טוב, לדעת הרמב"ם המשנה עוסקת גם במקרה שמוסר בערב יום טוב.

הרמב"ם [פ"ה הי"א] מחדש חידוש נוסף: "המוסר בהמתו לבנו הרי היא כרגלי האב". לדעת הרמב"ם בן אינו כרועה, ואף אם מסר לו בלבד, הבהמה אינה קונה שביתה כרגליו. לדעת הרמב"ם האב אינו מצפה שלבן תהיה אחריות כרועה, ולכן הבהמה אינה כרגלי הבן אלא כרגלי האב.

חידושו של הרמב"ם אינו מוזכר בגמ', ונראה שהוא נובע מתפיסה עקרונית של הרמב"ם בפרשנות הגמ' ובפסיקת הלכה.

הרמב"ם הבין שפשט המשנה, כפי שהתבאר לעיל, שבן ורועה אינם מוגדרים כבעלים, והבהמה אינה קונה שביתה כרגליהם. הגמ' דוחה הבנה זו כדי שהמשנה לא תסתור את שיטת ר' דוסא, ומסבירה שמסירה לרועה אחד כמסירה לשואל, והבהמה קונה שביתה כרגל הרועה. הרמב"ם מחוייב לפסוק הלכה כפירוש הגמ', ולכן פוסק שלא על פי פשט המשנה. לגבי מסירה לבן, הגמ' לא אמרה דבר, ולכן אין לרמב"ם סיבה לחרוג מפשטות המשנה, והוא פוסק הלכה על פי פשט המשנה [יש להעיר שלש הערות: א. מובן שהפיצול בין הסבר המשנה על פי הגמ' להסבר המשנה על פי פשטה, אפשרי רק כששני הפירושים אינם סותרים זה את זה. ב. דברי הגמ': "דיקא נמי דקתני לבנו או לרועה" קשים לפי פירושו של הרמב"ם. משפט זה אינו מובא ברי"ף ובר"ח, ואולי הרמב"ם לא גרסו. אולי הרמב"ם גרסו, ופירש שדיוק הגמ' שרועה דומה לבן, שבשניהם אין קנין אלא רק

רמות שונות של אחריות, ודוחק. ג. פירושו של הרמב"ם עדיף על פירושו רש"י מפני שהחילוק בין יום טוב לבין ערב יום טוב מובא רק בדין שואל ולא בדין רועה].

סיכום

נחלקו הראשונים כיצד נקבע מקום שביתת חפצים:

רש"י סובר שמקום שביתת כלים נקבע בבין השמשות. החפץ קונה שביתה כרגלי הבעלים בבין השמשות, או כרגלי אדם שבבין השמשות דעתם של הבעלים היתה למכור לו את החפץ, או להשאילו לו, או למסור את החפץ לשמירתו.

הרמב"ם סובר שמקום שביתת הכלים אינו נקבע בבין השמשות, ואינו נקבע על פי דעת הבעלים, אלא נקבע לפי החזקה שמחזיקים את החפץ ביום טוב. כל חפץ בחזקת בעליו וקונה שביתה כרגליו, אלא אם החפץ יוצא מחזקת הבעלים. בסוגייתנו למדנו שדרך למסור בהמה לרועה, ולכן הבהמה בחזקת הרועה אפילו כשלא היתה דעת בעלים למוסרה לו [בסוגיות הבאות נלמד על דברים נוספים המוציאים את החפץ מחזקת הבעלים].

נחלקו הראשונים ביסוד דין רועה לקביעת מקום שביתת הבהמה:

רש"י מפרש שרועה קונה את הבהמה ודינו כדין הבעלים. אם בבין השמשות היתה דעת בעלים למוסרה לו, היא קונה שביתה כרגליו. אם בבין השמשות לא היתה דעת הבעלים למוסרה לו, אינה יוצאת מרשות הבעלים, וקונה שביתה כרגלי הבעלים.

הרמב"ם סובר שרועה אינו כבעלים. הבהמה קונה שביתה כרגליו רק מפני אחריותו האישית, לכן, במסירה לרועה אחד יש אחריות אישית, והבהמה כרגלי הרועה, במסירה לשני רועים אין אחריות אישית, והבהמה כרגלי הבעלים. במסירה לבן אין אחריות כלל, והבהמה כרגלי הבעלים.

הלכה

השו"ע [סי' שצז סע' ג] פוסק שכלים קונים שביתה גם בשבת וגם ביום טוב.

השו"ע [סי' שצז סע' ד-ה] פוסק כרמב"ם הן לענין בן והן לענין רועה. המשנה ברורה [ס"ק י, יג] מביא שיש הרבה החולקים על פסק זה, ופוסקים כרש"י בשני הדינים הללו.